

УДК 37.091.4(091)«16»(477.82)(045)

ВИМОГИ ДО ВЧИТЕЛІВ БРАТСЬКИХ ШКІЛ УКРАЇНИ (НА ПРИКЛАДІ СТАТУТУ ЛУЦЬКОЇ БРАТСЬКОЇ ШКОЛИ 1624 РОКУ)

Марчук С.С., Чемерис І.В.
Луцький педагогічний коледж

Проаналізовано історично-культурні передумови створення братських шкіл в Україні. Визначено принципи освітньої діяльності у православних школах, створених церковними братствами. Доведено на основі співставлення ідей Я. Коменського і педагогічної практики братських шкіл України спільність вимог у західноєвропейській освітній традиції та національними вимогами до вчителя. Вивчено та проаналізовано обов'язки та вимоги до педагога у Статуті Луцької школи 1624 року та згруповано їх у три блоки: особистісні якості, висока гуманна місія; компетентність педагогічного партнерства сім'ї та школи, професійні компетентності (організаційні, дидактичні, виховні). Відзначено тенденцію високих вимог до вчителів братських шкіл – від ґрунтовної та якісної педагогічної підготовки до бездоганної поведінки.

Ключові слова: вчитель, братські школи, церковні братства, порядок шкільний, Луцька греко-латино-словенська школа.

Постановка проблеми. Метою освіти в умовах сьогодення є всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, її талантів, інтелектуальних, творчих і фізичних здібностей [5, с. 3]. Задля реалізації цієї мети українські вчителі ХХІ ст. мають бути європейцями і повинні:

- постійно підвищувати свій професійний і загальнокультурний рівні та педагогічну майстерність;

- дотримуватися педагогічної етики; поважати гідність, права, свободи і законні інтереси всіх учасників освітнього процесу;

- настановленням і особистим прикладом утверджувати повагу до суспільної моралі та суспільних цінностей, зокрема правди, справедливості, патріотизму, гуманізму, толерантності, працелюбства;

- виховувати повагу до державної мови та державних символів України, національних, історичних, культурних цінностей України, дбайливе ставлення до історико-культурного надбання України та навколишнього природного середовища;

- формувати прагнення до взаєморозуміння, миру, злагоди між усіма народами, етнічними, національними, релігійними групами [5, с. 46].

Наведені вище професійно зумовлені вимоги до особистості педагога викладені у Законі України «Про освіту» (2017). Система професійних вимог до вчителів почала формуватися ще в період Українського Відродження і найяскравіше своє відображення знайшла у статутних документах братських шкіл Львова, Луцька, Києва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток освіти у братських школах України ХVІ–ХVІІ ст. в контексті західноєвропейського Відродження – предмет наукових студій Г. Антонюк [1], С. Вдович [3], С. Золотухіної [6]. Автори наукових публікацій стверджують, що братські школи були провідниками освітньо-виховних ідей в Україні, їх тісний зв'язок із суспільно-політичним життям країни сприяв піднесенню національної свідомості українського народу.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Здебільшого автори [1; 3; 4; 6, 7], що розгортають проблему братських шкіл Украї-

ни, вивчають участь церковних православних братств у суспільному русі, поширенні освіти на українських землях. Також розглядають питання історичних, суспільно-політичних, економічних передумов створення братських шкіл, організації освітнього процесу в них, видатних освітніх діячів, культурних меценатів, просвітителів доби гуманістичного українського ренесансу. Проте, немає спеціальних досліджень, присвячених професійно особистісним якостям та вимогам до вчителів братських шкіл України.

Мета статті – теоретично обґрунтувати освітньо-культурні традиції церковних православних братств та визначити на основі аналізу статутних документів братських шкіл ХVІ–ХVІІ ст. низку вимог до особистості педагога, зокрема, до вчителя Луцької братської школи.

Виклад основного матеріалу. Сучасна українська культура є наслідком впливу на неї самих різноманітних культур та релігій. Однією з найбільш впливових організацій у ХVІ–ХVІІІ ст. стали братства.

Братства виникають наприкінці ХVІ ст., коли православна церква втрачає свою монополію, а за сфери впливу активно борються католицьке, уніатське, протестантське віровчення. З метою захисту православ'я церковні братства відкривають братські школи. У 1574 р. під впливом прогресивної громадськості король Стефан Баторій видав декрет, за яким віленським городянам дозволялося утримувати братські школи. З 1575 р. це право розповсюджувалося на всі православні братства Великого князівства Литовського і Галічини. Наприкінці ХVІ – поч. ХVІІ ст. виникають близько 30 братських шкіл у різних містах і селах України [10, с. 15].

Члени братства розуміли, що для боротьби проти католицької експансії потрібні освічені люди, які змогли б відстоювати права й інтереси народу. З цією метою вони багато уваги приділяли організації шкіл. Є згадки про існування шкіл у Львові (1546, «Руська школа»), Києві (1563), Здолбунові (1567), Красноставі та інших українських містах.

Львівські братчики відкрили свою школу греко-слов'янського напрямку у 1586 році. За зразком львівської школи стали відкриватися

такі заклади в інших містах: Перемишль (1592), Замостя (1606), Дубно (1604), Київ (1615), Вінниця, Немирів, Кременець, Луцьк (1624, за статутом). Більшість цих братських шкіл пройшли дві стадії свого розвитку: греко-слов'янський напрям; латино-польський напрям.

Братські школи України були двох видів: елементарні початкові школи (вивчення слов'янської азбуки та нумерації, читання, письмо, співи, православний катехізис); школи підвищеного типу (Львівська, Київська, Луцька, де вивчали предмети семи вільних наук: «тривіум» (граматика, діалектика, риторика) і «квадривіум» (геометрія, арифметика, музика, астрономія)).

Структура братських шкіл складалася за зразком протестантських і включала: три класи граматики – інфіма, медіа, супрема (синтактика); два класи поетики і риторики. Багато уваги у братських школах приділялося музичному розвитку учнів. Із учнів складався церковний хор. Співаки діставали певну плату, харчі та одяг. Перші ноти в Україні були надруковані у Львові 1700 р. друкарем Йосипом Городецьким. Також у школах викладались малювання, астрономія, філософія, богослов'я, Псалтир, часослов, катехізис, Євангеліє. Учні брали участь в інсценуванні, декламаціях, драматичних виставах. Крім рідної мови, учні вивчали слов'янську, грецьку, латинську і польську мови.

У братських школах працювали відомі письменники, вчені та громадські діячі – Арсеній Еласонський (перший ректор Львівської братської школи 1586 р.), Іов Борецький (перший ректор Київської і Луцької братських шкіл), Стефан і Лаврентій Зизанії, Памво Беринда, Кирило Ставровецький та ін. [10, с. 16].

У здійсненні освітнього процесу братські школи керувались статутами (артикулами). Найдавніший з них «Порядок шкільний» (1586 р.) – один з найстаріших шкільних статутів Європи уклав грек А. Еласонський (1549-1626) Львові. За словами С. Сірополка, шкільний статут Успенського братства послужив для статутів багатьох братських шкіл [11, с. 60].

У рукописному збірнику Луцької школи вписано датовані 1624 р. два документи, що регламентували характер і структуру цієї школи: «Права школи греко-слов'янської Луцької артикули»

і «Порядок шкільний», який є копією львівського Порядку (статуту) з невеликим змінами. Це були дві частини єдиного шкільного статуту. Луцька школа на доповнення до «Порядку» розробила ще й «Артикули прав», тобто «Статті законів» (правил для учнів).

Іван Франко стверджував, що «учителем школа стоїть». У статуті Луцької школи є спеціальні статті, що містять вимоги до вчителя. Зауважимо, що вперше обґрунтовано посадові обов'язки вчителя у праці «Про виховання оратора (*DE INSTITUTIONE ORATORIA*)» римського мислителя Квінтіліана. У статті «Про характер та обов'язки вчителя» цієї книги є цікаві думки, відгомін яких можна буде спостерігати у артикулах братських шкіл XVII ст. :

– нехай учитель насамперед викличе в собі батьківське почуття до своїх учнів і нехай постійно уявляє себе на місці тих осіб, які доручають йому своїх дітей; нехай він сам не має років і не терпить їх в інших;

– нехай суворість його не буде похмура, а ласкавість нехай не розслаблює, щоб звідси не виникла ненависть або презирство;

– нехай будуть тривалі бесіди про моральне й добре, бо чим частіше будуть напучення, тим менше буде потреби карати;

– нехай викладає він просто, буде терплячий в роботі, більше дбайливий, ніж вимогливий;

– виправляючи те, що треба усунути, він не повинен бути дуже суворим, а тим більше лайливим;

– нехай кожного дня він скаже учням щонебудь таке, що лишиться назавжди в них у пам'яті [8, с. 55–56].

Обов'язки та вимоги до вчителя, зафіксовані у Статуті Луцької школи 1624 р., можна згрупувати у три блоки: 1) особистісні якості, висока гуманна місія педагога (статті 1, 2, 5, 20) – табл. 1; 2) компетентність педагогічного партнерства сім'ї та школи (статті 18, 19, 20) – табл. 2; 3) професійні компетентності – організаційна, дидактична, виховна (статті 7, 16, 12, 14, 15) – табл. 3.

Як бачимо, Луцьке братство висувало високі вимоги до моральної поведінки педагога. Учителем братської школи могла бути тільки людина високих знань і добродісного життя.

Досвід братських шкіл, насамперед Львівської, Київської та Луцької позитивно вплинув

Таблиця 1

Особистісні якості, висока гуманна місія педагога

Система особистісних якостей педагога (стаття 1)	Даскал, або вчитель, цієї школи має бути благочестивий, розсудливий, смиренномудрий, лагідний, стриманий, не п'яниця, не блудник, не хабарник, не гнівливий, не задрісний, не сміхотворець, не лихослов, не чародій, не басносказатель, не посібник ересей, але прихильник благочестія, в усьому являючи собою взірць добрих діл [2, с. 23]
Висока суспільна вчительська місія – відповідальність перед Богом, дитиною та її родиною (стаття 2)	І щоб він [вчитель] через своє недбальство, задрість чи лукавство, не залишився винен ні за одного учня перед Богом Вседержителем, а також перед родичами учня і перед ним самим, якби відняв у нього час або зайняв його чимось іншим [2, с. 23]
Любов до дітей як гуманістична основа вчительської діяльності (стаття 5)	Учитель повинен і вчити, і любити дітей всіх однаково, як синів багатих, так і сиріт убогих, і тих, хто ходить по вулицях, просячи шматок хліба. Вчити їх, скільки хто по силах навчитися може, тільки не більш старанно одних, ніж інших [2, с. 23]
Засудження аморальних якостей в поведінці вчителя (стаття 20)	Якби сам учитель чи хтось з учнів його був винуватцем у таких вчинках, які закон не тільки не дозволяє, але, навпаки, забороняє, тобто був би, наприклад, блудник, п'яниця, злодій, блюзнір, недбайливець, грошолоб, наклепник, гордій; такий аж ніяк не тільки вчителем, а навіть і жителем не повинен бути [2, с. 26]

Таблиця 2

Компетентність педагогічного партнерства сім'ї та школи

Партнерство педагога з батьками школярів (стаття 18)	Учитель і братія, будівники шкільні повинні нагадувати батькам про їхніх синів, а господарям про ввірених їм сторонніх дітей, щоб діти вдома діяли відповідно до порядку навчання шкільного, показуючи тим освіченість і пристойну для своїх літ людяність перед усяким станом. А якби вчитель своїм недбальством або родичі господаря, безладдям своїм заважали навчанню та добрим звичаям, то винний має бути покараний [2, с. 25]
Демократичність у співпраці з батьками, публічність відносин (стаття 19)	Якби також хтось захотів забрати свого сина від учителя, для якої-небудь потреби, то повинен робити це не заочно і не через інших, а особистої при тих самих одній чи двох особах, при яких віддав у навчання, щоб своїм безладним вчинком не завдати образи ні учневі і собі самому, ні вчителеві, що відібрали в нього учня без пояснення причини [2, с. 25]
Юридична компетентність вчителя у відносинах з батьками (стаття 20)	До вчителя хто-будь, приводячи та віддаючи в науку сина та інших, повинен взяти з собою одного чи двох сусідів і вчинити з учителем постанову про науку і про весь порядок [2, с. 26]

Таблиця 3

Професійні компетентності (організаційна, дидактична, виховна)

Щоденне з'ясування причини відсутності дитини в школі (стаття 7)	Щоранку вчитель повинен ретельно стежити, щоб коли якогось хлопчика не буде, негайно ж послати за ним і дізнатись про причину, з-якої він не прийшов: чи не зайнявся де грою, чи не залінувався вдома, чи не спав надміру, і тому не прийшов до школи [2, с. 24]
Професійна (організаційна) компетентність. Організація чергування в школі (стаття 16)	Двох або чотирьох хлопчиків, кожного тижня інших по порядку треба призначати для нагляду: від чого жоден не може відмовлятися, коли до нього дійде черга. Ділом їх буде: раніше прийти до школи, підмести школу, розпалити печі і сидіти біля дверей: і знати про всіх, хто виходить і заходить; вони повинні записувати і доповідати про тих, які б не вчилися, пустували або в церкві безчинно стояли, або додому йдучи не поводили б себе пристойно [2, с. 25]
Професійна (дидактична) компетентність (стаття 12)	Учитель зобов'язаний буде вчити і на письмі їм пропонувати: від Святого Євангелія, від книг апостольських, від усіх пророків, від вчення святих отців, від філософів, поетів, істориків [2, с. 24]
Професійна (виховна) компетентність (стаття 15)	У неділю і в свята Господні, поки підуть до літургії, вчитель зобов'язаний розмовляти зі всіма і наставляти їх про те свято чи святий день, і навчати їх волі Божої. А після обіду повинен усім пояснювати святкове Євангеліє і Апостол [2, с. 25]
Проведення суботніх морально-етичних бесід (стаття 14)	Після обіду в суботу вчитель зобов'язаний не малий час і значно більше, ніж в інші дні, розмовляти з дітьми, повчаючи їх страху Божого і чистих юнацьких нравів [2, с. 24]

на розвиток слов'янської педагогічної думки. Дослідники С. Мединський, Б. Мітюков неодноразово відзначали схожість між педагогічними положеннями шкільних братських статутів і поглядами Я. Коменського.

Вимоги братчиків до вчителів мають багато співзвучного з поглядами Я. Коменського. Чеський педагог у «Законах добре організованої школи» зазначає:

– не можна доручити справу виховання жодній неосвіченій людині, а тим більше людині, поганій у моральному відношенні, і вже в ніякому разі тому, чиї благочестя й совість сумнівні [9, с. 174];

– а кому доручено справу виховання, той, закликавши Боже сприяння, повинен прагнути володіти якостями освіченої, моральної, істинно благочестивої людини, ворога будь-яких лестоців [9, с. 174];

– всі педагоги повинні також докласти зусиль для того, щоб бути не лише керівниками своїх вихованців, але також і друзями їх. Це буде у тому випадку, якщо вихователі будуть вірними охоронцями своїх вихованців від усього лихого, щоб їх вихованці, будучи залишені наодинці із собою, разом із чеснотами не набралися чогось поганого [9, с. 174-175];

– учителями повинні бути люди набожні, чесні, діяльні та працюючі, що вони не тільки зовні, але насправді повинні бути живими зразками доброчесності, яку мусять прищепити іншим [9, с. 175];

– вони [вчителі] поставлені на високе почесне місце, їм вручена прекрасна посада, вище якої нічого не може бути під сонцем [9, с. 175].

Отже, зіставний аналіз ідей Я. Коменського і педагогічної практики братських шкіл України засвідчує спільність вимог у західноєвропейській освітній традиції та національними вимогами до вчителя, що, яскраво відображають такі принципи освітньої діяльності у братських школах:

1. *Демократичність* (навчання дітей різних станів, однакове ставлення до всіх учнів, діти бідних навчалися безкоштовно, ректора і вчителів обирали на загальних зборах братства).

2. *Глибоке національне виховання* (навчання рідною мовою, народність виховання, учителі та учні складали історичні пісні, де прославляли подвиги запорізьких козаків).

3. *Чітка організація педагогічного процесу* (введення елементів класно-урочної системи, місця учнів визначалися успішністю в навчанні, а не за походженням чи матеріальним забезпеченням батьків; початок занять на 9 год. ранку, в зимові дні – пізніше; заборонялися прогуски занять, запізнення; була налагоджена система чергових).

4. *Налагоджений тісний зв'язок із батьками чи родичами учнів* (між батьками і школою укладалася письмова угода, де обумовлювалися обов'язки сторін з виховання і навчання дітей).

5. *Гуманізм у навчанні і вихованні* (проте статут братських шкіл проголошував: «вчитель,

узявши доручену йому дитину, повинен дбайливо учити її корисним наукам; за неслухняність карати, але не понадміру, а по силах, не збуйством, а смиренно і тихо» [2, с. 23]).

6. *Ретельно розроблений і глибоко продуманий зміст освітнього процесу* (навчання ділилось на два етапи: а) початкове – це читання: розпізнавання букв та їх складання, пояснення прочитаного, осмислення і розуміння; письмо; вивчення граматики; лічба; церковний спів та порядок; б) середнє – граMATика, діалектика, риторика, музика, мови – слов'янська, українська (проста), грецька, латинська. Навчання читати здійснювалось буквоскладеним методом, після вивчення азбуки діти переходили до вивчення Псалтиря і Часослова).

7. *Чітке методичне забезпечення навчання* (прийом фігурального зображення букв (для швидкого запам'ятовування букв використувувались відомі пози тіла), широко застосовувалась книга – рукописна, ілюстративна, друкована; для кращого закріплення вивченого матеріалу: а) учні опитували один одного; б) опитував учитель; в) усе, що вивчалось протягом тижня, повторювалось в суботу; г) здійснювались періодичні перевірки знань ректором; д) старші учні (аудитори) перевіряли домашнє завдання і повідомляли вчителя про успіхи кожного учня).

8. *Різноманітність методів навчання і виховання*: бесіди катехізисного характеру, приватні та публічні диспути, лекції, взаємне навчання (перевірка знань, допомога у навчанні), диктан-

ти, самостійні роботи з підручниками, письмові вправи – твори, написання віршів, доповідей, проголошення вітальних промов, читання декламацій, участь у драматичних виставах, моральні повчання (як поводитись у церкві, школі, вдома, поважати батьків, вчителів, старших).

9. *Ретельний підбір вчителів*, їх повага серед батьків. *Грунтовність освіти*, яка не поступалася західноєвропейській [10, с. 17-18].

Висновки і пропозиції. Братські школи сприяли піднесенню культурного рівня українського народу. Педагогічний досвід братських шкіл успадкували і розвинули освітні заклади наступних поколінь. Сотні вихованців братських шкіл, пройнятих духом національних традицій, обізнаних в науці, ставали мандрівними вчителями і несли по містах та селах українське слово, будили національну свідомість. На основі статутних положень Луцької школи 1624 року згруповано вимоги до вчителя за трьома категоріями: особистісні якості, висока гуманна місія; компетентність педагогічного партнерства сім'ї та школи, професійні компетентності (організаційні, дидактичні, виховні). Доведено тенденцію європейських вимог до вчителів братських шкіл – від ґрунтовної та якісної педагогічної підготовки до високої моральної поведінки. Подальші наукові розвідки вбачаємо у вивченні та теоретичному обґрунтуванні професійної підготовки учительсько-церковних кадрів, що забезпечували педагогічний процес у братських школах України XVI–XVII ст.

Список літератури:

1. Антонюк Г. Розвиток освіти у братських школах України XVI–XVII ст. в контексті західноєвропейського Відродження / Г. Антонюк // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2012. – № 4. – С. 198–206.
2. Другий статут Луцької школи (близько 1624 р.) // Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки / за заг. ред. С.А. Литвинова. – К.: Рад. шк., 1961. – С. 22–26.
3. Вдович С. Освіта і виховання у братських школах України / С. Вдович // Педагогіка і психологія професійної освіти. – 2016. – № 2. – С. 139–155.
4. Ворончук І. Луцьке Хрестовоздвиженське братство : історіографічний аспект та актуальні проблеми / І. Ворончук // Українознавство : історичні студії. – 2017. – № 3(64). – С. 94–113.
5. Закон України «Про освіту» : чинне законодавство станом на 09 лютого 2018 року: Офіц. текст. – К.: Алерта, 2018. – 120 с.
6. Золотухіна С.Т. Виховуючи навчання в період Українського Відродження / С.Т. Золотухіна // Педагогіка і психологія : зб. наук. праць. – Харків, 2014. – Вип. 46. – С. 180–193.
7. Ісаєвич Я.Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVIII ст. / Я.Д. Ісаєвич. – К.: Наукова думка, 1966. – 251 с.
8. Квінтіліан Марк. Про виховання оратора // Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія / Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 48–57.
9. Коваленко Є.І. Історія зарубіжної педагогіки : хрестоматія. Коменський Ян. Закони добре організованої школи // Є.І. Коваленко, Н.І. Белкіна. – К.: Центр навчальної літератури, 2006. – С. 155–185.
10. Марчук С.С. Технологія вивчення історії української школи і педагогіки в педагогічному коледжі : навч. посіб. для студ. пед. коледжів / 2-ге вид., переробл. і доп. / С.С. Марчук. – Луцьк: Твердиня. – 120 с.
11. Сірополко С. Історія освіти в Україні / С. Сірополко. – Львів: Афіша, 2001. – 664 с.

Марчук С.С., Чемерис И.В.

Луцкий педагогический колледж

ТРЕБОВАНИЯ К УЧИТЕЛЯМ БРАТСКИХ ШКОЛ УКРАИНЫ (НА ПРИМЕРЕ УСТАВА ЛУЦКОЙ БРАТСКОЙ ШКОЛЫ 1624 ГОДА)

Аннотация

Проанализированы исторические культурные предпосылки создания братских школ в Украине. Определены принципы образовательной деятельности православных школ, созданных церковными братствами. Доказана на основе сопоставления идей Я. Коменского и педагогической практики братских школ Украины общность требований в западноевропейской образовательной традиции и национальных требований к учителю. Изучены и проанализированы обязанности и требования к педагогу в Уставе Луцкой школы 1624 года и сгруппированы они в три блока: личные качества, высокая гуманная миссия; компетентность педагогического партнерства семьи и школы, профессиональные компетентности (организационные, дидактичные, воспитательные). Отмечена тенденция высоких требований к учителям братских школ – от основательной и качественной педагогической подготовки к безупречному поведению.

Ключевые слова: учитель, братские школы, церковные братства, порядок школьный, Луцкая греко-латино-словенская школа.

Marchuk S.S., Chemerys I.V.

Lutsk Pedagogical College

THE REQUIREMENTS FOR TEACHERS OF FRATERNAL SCHOOLS IN UKRAINE (BASED ON THE EXAMPLE OF REGULATION OF LUTSK FRATERNAL SCHOOLS OF 1624)

Summary

The historically cultural pre-conditions of generation of fraternal schools in Ukraine are analysed. The principles of educational activity in the orthodox schools, created by church fraternities, are determined. The common requirements of Western European educational traditions and national requirements for the teacher are proved on the basis of comparison of the Ya. Komenskyi's ideas and the pedagogical practice of Ukrainian fraternal schools. The duties and requirements for the teacher in the Statute of Lutsk school of 1624 were studied, analyzed and grouped into three blocks: the personal qualities, the high humane mission; the competence of the pedagogical partnership between family and school, the professional competences (organizational, didactic, educational). The tendency of high demands to teachers of fraternal schools is marked – from the detailed and high-quality pedagogical development to irreproachable behavior.

Keywords: a teacher, fraternal schools, church fraternities, school order, the Slavic Greek Latin school of Lutsk.